

LA MODERNITAT FRUSTRADA

Estudis Universitaris – 199

CARLES FENOLLOSA

La modernitat frustrada

Llengua, literatura i política

al País Valencià dels segles XVI, XVII i XVIII

Premi València d'Assaig 2025

VALÈNCIA 2025

Obra guanyadora del Premi València d'Assaig 2025 convocat per la Institució Alfons el Magnànim – Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, i atorgat per un jurat presidit per Francisco Teruel, diputat de Cultura de la Diputació de València, i integrat per Purificació Mascarell Garcia, Emilio Callado Estela, Maria Pilar Sánchez Chulià, Robert Martínez Canet i, com a secretari, Josep Vidal.

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC, i impresa en l'interior sobre paper Prinset Ivori de 90 g/m² i en la coberta sobre cartolina Twil blanc natural de 300 g/m²

© 2025, Carles Fenollosa

© 2025, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-112-9

DL: V-4170-2025

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Redisseny de les cobertes de la col·lecció: Joanrojeski Estudi Creatiu

Disseny de la coberta: Carles Rodrigo

Maquetació: Nacho Casanova

Impressió: Impremta Diputació de València

«Tota èpica s'ha d'escrive a si mateixa»

Jacob Grimm

Índex

Pròleg	11
Els precedents	15
Els peus de fang del Segle d'Or	15
Temptacions enmig d'una festa	19
Les Germanies: cròniques del final d'una època	27
El segle XVI	37
Llengua per a tots i literatura	
per a una elit en procés de domesticació	37
Nostàlgics i humanistes	46
El rei i l'Església: tots els camins porten a Castella	55
Una monarquia, un llibre	79
Una biblioteca i una acadèmia mirant a la Cort	98
El segle XVII	115
Un barroc exultant i agredolç	115
Una literatura sense elit	125
La llengua que era com un arbre	152
El segle XVIII	167
Paraules d'un poble sense institucions	167
Il·lustrats, jesuïtes i enyoradissos	191
El somni d'una Renaixença?	202
Bibliografia	221

Pròleg

Interpretar el passat és sempre una temeritat, però és una temeritat inevitable. No podem fer-ho d'una altra forma. Ara, una cosa és que tot forme part d'una interpretació —d'un *discurs*— i una altra contemplar impunement aquells esdeveniments tan llunyans en el temps amb els ulls de l'actualitat... i, per tant, oblidar com concebien el món els hòmens i les dones que els protagonitzaren. Hi ha períodes, és cert, en què aquesta distància fa més necessària l'«arqueologia» i períodes més «accessibles» que altres, senzillament perquè compartim amb ells una mica més la manera de veure i gestionar la vida i les coses. Què passa amb el que els europeus anomenem edat moderna? Doncs que probablement se situa en la cruïlla. Hereta del passat i prolonga tota una sèrie de pensaments, d'estructures i de conductes —polítiques, religioses, culturals, lingüístiques— que solem etiquetar de «medievals», però alhora veu nèixer noves maneres de gestionar creences i capitals humans o materials que, a la llarga, ho canviaren tot. Humanisme —humanismes, en realitat—, Renaixement, Barroc, Il·lustració... Tots aquests conceptes es barregen i s'interrelacionen durant segles, s'anul·len o es complementen, però al capdavant creen un món una mica més a l'abast per a nosaltres: una mica més «comprensible».

Potser entenem millor l'edat moderna que la mitjana o l'antiga, perquè hi tenim més —una mica més, almenys— en comú. Potser no. El fet és que sovint tendim a oblidar-la. En el nostre cas, el dels valencians, s'ha negligit sovint la importància majúscula dels segles XVI, XVII i XVIII en la conformació del nostre ideari col·lectiu, de la visió que tenim de nosaltres mateixos, del nostre *discurs*. Evidentment, no tinc res en contra d'afirmar que el XIX i la seua configuració de la identitat regional i nacional dins la construcció de l'estat nació liberal van ser fenòmens igualment fonamentals. Ho afirme, de fet, però no els podem entendre sense el que passà abans, que no és poca cosa.

El que passà abans és que un regne cristià medieval, el de València, creat *ex novo* al segle XIII a l'interior d'una confederació d'estats, la Corona d'Aragó, experimentà un progressiu procés de creixement i particularització, primer, i de periferització i subordinació, després, dins una monarquia hispànica cada vegada més gran i imperial. Així, es veié cada vegada més dominat en tots els àmbits pel regne veí, el de Castella, tot fins a patir un forçós col·lapse institucional a principis del set-cents i l'inici d'una travessia incerta pel desert cultural —de la cultura d'*elit*, clar— i polític. No, no és poca cosa. Tot això implica de ple la llengua pròpia d'aquell regne, el valencià, i la literatura escrita amb les seues paraules. Però també implica les idees i concepcions que, al seu voltant, es conformen durant aquests segles i que tants anhels i resignacions posteriors expliquen.

És de tot això que va aquest llibre. Les pàgines que venen a continuació són el balanç de tota una sèrie de reflexions sobre la llengua, la literatura i la ideologia de l'edat moderna a l'antic Regne de València sedimentades al llarg dels anys. No serà, probablement, l'últim balanç, però per ara és aquest: un assaig sobre els tres segles que col·locaren els valencians en una posició secundària i provinciana en el tauler politicocultural europeu, però, alhora, en un estat de vitalitat popular indiscutible i també, a pesar que ningú no ho sabia, a la vora d'una Renaixença que era encara plausible, si bé es tractava d'una simple besllum, d'una mera hipòtesi. Alguns, amb diverses intensitats i fórmules, pensaven que encara es podia intentar col·locar la llengua en l'altar cultural i polític de la modernitat: fer-ne una cosa *normal* en àmbits vedats des de feia moltes dècades.

«Modernitat», he dit. Parle de la modernitat cultural en el sentit polític de la paraula: la creació d'una manera *primària* —no secundària— de pensar, d'actuar políticament i d'expressar-se entre iguals en aquella nova Europa d'estats que s'havia anat bastint i compactant, una manera fins a cert punt «independent», autocentrada, sostinguda i retroalimentada per la llengua i la literatura escrita en aquesta llengua, i en igualtat amb la resta de cultures polítiques. Aquella possible modernitat es frustrà. Fou una via avortada. El que passà, en canvi, és que aquella veu existí, però —en part, en bona part i

cada vegada més— de manera subalterna, subsidiària i a l'ombra de la cultura castellana... o fins i tot a través d'ella. Això, em sembla, explica moltes coses, inclòs el nostre present, que alguns veuen precari.

Cal, per tant, una advertència: el que el lector té a les mans és un llibre que exposa una visió —la meua— i que no té cap voluntat de manual. Tampoc no pretén, d'una altra banda, ser cap mostra d'halterofilia erudita. Si les cites són nombroses, he intentat que en foren només les necessàries i, alhora, reduir al màxim les notes al peu. *La modernitat frustrada* és, al capdavant, un assaig. Un assaig d'interpretació de la situació lingüística, literària i «ideològica» al País Valencià modern, i de les seues causes i conseqüències.

Per a la comoditat del lector, he dividit els capítols simbòlicament en segles i he col·locat un títol que descarta definitivament aquella tenebrosa etiqueta de «Decadència», utilitzada tan a discreció durant un temps i ara ja en desús acadèmic. No es pot parlar tampoc de plenitud, clar, com resultarà evident després de la lectura de les pàgines que venen a continuació. La plenitud havia quedat arrere. Si mai va tornar o no, és, com tot en la vida, una qüestió de perspectiva: una interpretació. I un altre capítol d'aquesta història... que no cap ja en aquest llibre.

Els precedents

Els peus de fang del Segle d'Or

El segle xv fou, per a la llengua i la literatura dels valencians, el d'una plenitud fràgil. *Plenitud*, efectivament, perquè el llistat dels seus usos i productes fou quasi infinit; *fràgil*, perquè se sustentava, entre altres pilars, en dos massa relatiu centres demogràfics — València, sobretot, i Barcelona —, capitals durant dècades sense una cort reial pròpia i estable com Déu mana, amb el veïnatge poderós i ja temptador de Castella i en un Mediterrani, a més, que estava a punt de cedir-li protagonisme global a l'Atlàntic dels nous imperis.

Això, clar, la gent no ho sabia mentre utilitzava el valencià en absolutament totes les situacions de la seua vida. Quan dic «totes» és literalment totes: a casa o al carrer, al taller o a la botiga, a les reunions populars o a les de senyors amb molts diners, a les festes religioses o a les profanes, al camp o a la ciutat, als mercats o als ports —nostres o estrangers—, entre dones i entre hòmens, etcètera, etcètera. Els uns i les altres no tenien cap raó per a pensar que no continuaria sent així eternament mentre, els qui en sabien, l'escriuien en absolutament tot tipus de papers que després eren llegits o recitats, perquè si llavors només una minoria notable era capaç llegir amb garanties, tothom sabia parlar l'orella. Quan dic «tot tipus», de nou, és literalment tot tipus: en abundants textos sagrats; obres literàries de qualsevol gènere —ara, per fi, també en poesia—; papers mèdics, íntims o institucionals de diversos calibres; cartes quotidianes o formals; memòries; traduccions que no paraven de créixer; textos teatrals o fins i tot gastronòmics, com el famós *Llibre del coc*, escrit per al rei Ferran I de Nàpols.

El fet fou especialment clamorós en la literatura, segurament perquè l'art és bella i perdura. Es llegia i s'escoltava el *Tirant lo Blanch* en els rogles de dones que reien o compadien la sort del cavaller i de Carmesina; fascinaven i atemorien els sermons d'un frare ano-

menat Vicent Ferrer, que vaticinaven la fi del món dins i fora de les nostres fronteres; es delectaven audiències cortesanes amb els versos oceànics d'Ausias March o els amors tràgics de Joan Roís de Corella; es guanyaven el cel cenacles monacals amb les línies immaculades de sor Isabel de Villena, que contestaven, segons com es mire, les burrades de Jaume Roig contra les fembres, tan ben escrites però tan burrades; feien riure els versos igualment frívols i misògins de Bernat Fenollar o Narcís Vinyoles... El llistat podria allargar-se unes quantes pàgines sense massa esforç. Algú, molt més tard, parlarà de Segle d'Or i l'etiqueta estarà ben justificada.

La llengua, al capdavant, era la majoritària de totes les classes socials i en qualsevol circumstància. Només trobem una excepció. Una nombrosíssima excepció: els musulmans. Encara la meitat de la població del Regne de València a principis del quatre-cents, continuen sense assimilar-se, tossuts, incòmodes i, en principi, quasi monolingües. El seu àrab desgastat, aquella *algaravia*, serà mantingut en el futur com a irreductible marca col·lectiva. Els intents d'ofegar-la impactaran una vegada darrere l'altra contra un mur de granit... i d'orgull. Potser això encara feia més ràbia a les masses de cristians hiperventilats que els atacaven de tant en tant amb ànsia de revenja. En 1455 fou saquejada la moreria de València. Abans i després hi hagué molts altres abusos que no feren gràcia a la corona ni a la resta de potentats. El rei i els nobles, al cap i a la fi, es beneficiaven d'aquells treballadors semiesclaus, la majoria dels quals mai no sabé res del Segle d'Or. Alguna excepció, ací també: Jordi de Sant Jordi, l'últim dels trobadors. Fou fill d'esclaus nord-africans i, empresonat pel duc de Milà després de seguir fidelment Alfons el Magnànim a la conquesta de Nàpols, escrigué aquells meravellosos versos que diuen:

Desert d'amics, de béns e de senyor,
en estrany lloc i en estranya contrada,
lluny de tot bé, fart d'enuig e tristor,
ma voluntat e pensa caitivada...

El fet determinant, siga com siga, és que el valencià era la llengua de tot el món —de tot el món a banda del musulmà—: de la vida